

ЛІТЕРАТУРА

1. Бадьянов А.Б. Основа преемственности российских поколений // Тр. Междунар. Конф. "Преемственность поколений: диалог культур". – СПб.: Питер, 1996. – Вып.3. – С. 40-47.
2. Ерзаулова А.Г. Кризис современной культуры/ А.Г. Ерзаулова // Ученые записки ТНУ. – 2008. – Т. 21 (60). - № 2.
3. Лазарев Ф.В. Вселенная культуры: стратегемы и ценности/ Лазарев Ф.В., Брюс А. Литтл. – Симферополь: СОНАТ, 2005. – 192 с.
4. Маркс К. Немецкая идеология/ Маркс К., Энгельс Ф. // Собр. соч. – 2-е изд. – Т.3. – С. 44-45.
5. Рондели Н.Д. "Киномену" школьников/ Н.Д. Рондели // Социс. – 1995. - № 3. – С. 92-94.
6. Тугаринов В.П. Избранные философские труды/ Тугаринов В.П. - Л.,1998.
7. Франк С.Л. Собственность и социализм / С.Л. Франк // Русская философия собственности. – СПб.: Питер, 1993. – 512 с.

УДК 316.4.051.63

ОСОБЛИВОСТІ ПОВЕДІНКИ В СИТУАЦІЯХ ПЕДАГОГІЧНОГО КОНФЛІКТУ: ВІКОВИЙ АСПЕКТ

Індиченко Л.С., ст. викладач, Черевко С.Д., ст. викладач, Плошинська А.А., ст. викладач

Дніпропетровський національний університет ім. О.Гончара

У статті автори розглядають вікові та особистісні передумови поведінки людини в ситуаціях педагогічного конфлікту, учасниками якого можуть бути учні середньої загальноосвітньої школи, студенти та викладачі ВНЗ.

Ключові слова: конфлікт, педагогічна взаємодія, стилі поведінки в конфлікті, властивості темпераменту, агресивність у взаємовідносинах, комунікативний контроль, старшокласники, студенти, викладачі ВНЗ.

Индиченко Л.С., Черевко С.В., Плошинская А.А. ОСОБЕННОСТИ ПОВЕДЕНИЯ В СИТУАЦИЯХ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО КОНФЛИКТА: ВОЗРАСТНОЙ АСПЕКТ / Днепропетровский национальный университет, Украина.

В статье авторы рассматривают возрастные и личностные предпосылки поведения человека в ситуациях педагогического конфликта, участниками которого могут быть ученики средней общеобразовательной школы, студенты и педагоги вуза.

Ключевые слова: конфликт, педагогическое взаимодействие, стили поведения в конфликте, свойства темперамента, агрессивность во взаимоотношениях, коммуникативный контроль, старшеклассники, студенты, педагоги вуза.

Indichenko I.S., Cherevko S.V., Ploshynska A.A. FEATURES OF CONDUCT IN SITUATIONS of PEDAGOGICAL CONFLICT: AGE-DEPENDENT ASPECT / Dnepropetrovsk national university, Ukraine.

In the article the author examines the age-dependent and personality features of conduct of a person in the situations of pedagogical conflict, the participants of which can be pupils of middle general school, students and teachers from higher educational establishments.

Keywords: conflict, pedagogical co-operation, styles of conduct in a conflict, temperamental properties, aggression in inter-relations, communicative control, senior pupils, students, teachers of higher educational establishments.

Актуальність. У сучасному світі відбувається активна перебудова всіх сфер життя суспільства і великий інтерес представляє проблематика соціальних конфліктів. Наростання такого інтересу обумовлене широким розповсюдженням конфліктів у суспільному житті. Тому існує великий інтерес до проблем міжособистісної взаємодії та можливостей людської особистості в такій взаємодії. Практично всі суспільні науки звертаються до цього предмета дослідження: проблема особистості та міжособистісної взаємодії стоїть у центрі філософського, соціологічного, психологічного та педагогічного знання і ін.

Конфлікти – одне з найважливіших явищ сучасного соціального і політичного життя, вони супроводжують людину в усіх сферах її життєдіяльності. Конфлікт (від лат. «confluctus») означає зіткнення сторін, думок, сил.

Відомі дослідники конфлікту А.Я.Анцупов і А.І.Шипілов вирізняють 11 галузей науки, що займаються конфліктами: соціологія, психологія, політологія, історія, філософія, мистецтвознавство, педагогіка, правознавство, соціобіологія, математика, військові науки. Послідовність переліку наук відповідає внеску кожної дисципліни в розробку конфліктології [2].

Слово конфлікт вживають з такими прикметниками: військовий, художній, міжнародний, регіональний, етнічний, міжнаціональний, соціальний, трудовий, кримінальний, моральний, внутрішній, міжособистісний, міжгруповий та з багатьма іншими, що відображає як широту феноменології конфліктів, так і складність ознак кожного окремого випадку зіткнення.

Серед фахівців, що займаються вивченням конфлікту, немає єдиної точки зору з його визначення. Теорія конфлікту сьогодні розроблена ще недостатньо. Конфліктологія є однією з наймолодших галузей наукового знання, яка розвивається на перехресті багатьох наук. Це зумовлено рядом причин: складністю самого феномена конфлікту, а також неоднозначним розумінням його природи. Для практиків, зокрема, як і раніше залишається неясним співвідношення понять «конфлікт – згода», хоча історичний досвід доводить, що суспільство забезпечує впорядкованість життя населення тільки через згоду, досягнення взаєморозуміння. Проте на Заході вже протягом багатьох десятиріч, особливо в кінці ХХ ст., прикладний аспект цього наукового напрямку отримав значний розвиток. Написані сотні книг про конфлікти і способи їх вирішення, систематично видаються журнали, реферати і збірки статей. Є всі підстави говорити про створення самостійної комплексної науки конфліктології, предметом якої є вивчення природи, причин, механізму конфліктів в людському суспільстві, а також розробка шляхів їх запобігання і вирішення [2, 8].

Педагогічна наука також досліджує певну специфіку виникнення та функціонування конфліктів в педагогічному процесі. У системі освіти конфлікти, безумовно, також мають місце, оскільки основною формою педагогічного процесу є професійно-педагогічна комунікація, продуктивність якої обумовлюється цілями і цінностями спілкування, прийнятими всіма його суб'єктами за норму індивідуальної поведінки. Педагогічний процес розгортається у процесі спільної комунікативної діяльності людей (суб'єкт – суб'єктної взаємодії), опосередкованої взаємообміном інформацією, за якої кожен з його учасників засвоює загальнолюдський досвід, суспільні, педагогічні, комунікативні, моральні та інші цінності, знання і засоби комунікативної діяльності, виявляє, розкриває і розвиває власні психічні функції, формується як особистість і як суб'єкт комунікації [4; 5; 7; 11].

У зарубіжній літературі педагогічне спілкування зводиться в основному до педагогічних технологій. З кінця 30-х років ХХ ст. в закордонній педагогічній психології інтенсивно досліджувалися типології стилів поведінки педагога. Цю проблему поставив відомий психолог К.Левін. Досить тривалий час педагогічне спілкування досліджувалось як спілкування вчителя з класом в цілому. Деяко пізніше більше уваги приділялося дослідженню спілкування вчителя з окремими учнями [4].

На думку А.А.Леонтьєва, на Заході (в США, Німеччині, Італії, Англії) в 70-х роках вже налічувалось більше сотні робіт з педагогічного спілкування. У 1974 р. в США була опублікована узагальнююча монографія «Стосунки учителя і учня», у якій були наведені данні про суб'єктивність ставлення вчителя, в основі чого лежать його установки. Факт індивідуальної установки вчителя на учня достатньо відомий і досить досконало досліджений [4].

У вітчизняних дослідженнях педагогічного спілкування є більш різноманітним. По-перше, досліджені психологічні аспекти спілкування. Цей аспект досліджували І.В.Страхов, А.А.Реан, Я.Л.Коломінський, А.А.Леонтьєв, Г.В.Гусєв, А.Б.Добрович. По-друге, спілкування як науку та мистецтво розглядають А.Б.Добрович, Л.В.Власова, Є.Н.Ільїна. По-третє, з'явилися фундаментальні роботи з питань педагогічного спілкування А.А.Леонтьєва, О.О.Бодальова, В.О.Кан-Каліка, О.М.Лутошкіна, Ф.М.Рахматуліної і ін.

Однак доводиться констатувати, що проблема педагогічного спілкування розглядалася, і в закордонній, і в вітчизняній літературі переважно в плані спілкування вчителя школи і учнів. Педагогічні аспекти взаємодії між педагогом та учнями тепер досконало досліджують Н.П.Волкова, З.І.Белоусова, Л.І.Мишик, А.Ю.Гордін, О.О.Грейліх, В.С.Грехнев, А.Б.Добрович, М.М.Рибакова, І.І.Риданова, Н.Ю.Хусаїнова, І.С.Фіганова, О.С.Чернишов і ін.

Що ж стосується ВНЗ і технікуму, то в цьому аспекті проблема педагогічного спілкування, одним із аспектів якого є конфліктна поведінка, розроблена значно менше.

Педагогіка і психологія вищої школи як самостійна дисципліна склалася в системі інститутів підвищення кваліфікації викладачів вузів лише у 80-х роках ХХ ст., хоч окремі дослідження з цієї проблеми проводилися ще в минулому сторіччі. У 1986 році вийшов посібник «Основи педагогіки та психології вищої школи» за редакцією А.В.Петровського в МГУ. Деяко раніше були опубліковані навчальні посібники М.І.Д'яченко, Л.А.Кандибович, С.Л.Кандибович. Пізніше з'явилося видання С.Д.Смірнова.

Більш сучасними є роботи з педагогіки вищої школи З.Н.Курлянд, А.Г.Кузьмінського, М.М.Фіцули [10; 13; 14].

Але, необхідно зазначити, що крім виданих в останній час навчальних посібників, психологічні та педагогічні аспекти освіти у вищій школі досліджені надзвичайно мало. Існує незначна кількість емпіричних досліджень особистості студента і педагога, особливостей їх взаємодії та взаємовпливу.

Дослідження в області педагогічної психології показують, що значна частина педагогічних труднощів зумовлена не стільки недоліками наукової і методичної підготовки викладачів та студентів, скільки деформацією сфери професійно-педагогічного спілкування. Адже педагогічна діяльність – це процес активної взаємодії між педагогом і студентами. Але взаємодія не завжди відбувається сприятливо та безконфліктно для обох сторін такої взаємодії. Серед існуючих наукових робіт з педагогіки та психології вищої школи ще менша кількість досліджень присвячена проблемі конфліктної взаємодії між викладачем і студентом в навчальному процесі.

Дослідження ж вікових особливостей поведінки в ситуаціях педагогічного конфлікту, а також особистісних якостей, що супроводжують конфліктну поведінку учасників конфліктної взаємодії різних вікових груп, у тому числі старшокласників, студентської молоді, а також педагогів (людей зрілого віку), на наш погляд, здійснено недостатньо.

Метою статті є презентація результатів емпіричного дослідження вікових та особистісних передумов поведінки людини в ситуаціях педагогічного конфлікту.

Гіпотезою нашого дослідження є припущення, що спілкування людини в різному віці обумовлено різними віковими новоутвореннями, різними завданнями та психологічними механізмами функціонування психіки людини, тому і особливості поведінки людини в конфліктній ситуації в різні вікові періоди, на наш погляд, будуть мати певні особливості. А саме в підлітковому та ранньому юнацькому віці поведінку в педагогічному конфлікті найбільше будуть визначати такі стилі поведінки, як суперництво та компроміс і менше – пристосування; у студентському віці в ситуаціях педагогічного конфлікту будуть переважати компроміс та співпраця, пристосування, і менше – уникання; зрілому віці (у викладачів) в ситуаціях педагогічного конфлікту переважатимуть співпраця, компроміс, уникання, суперництво, і менше – пристосування.

Плідним для емпіричного дослідження вікових аспектів педагогічного конфлікту, на наш погляд, є розгляд поняття педагогічного конфлікту та його особливостей, а також вікових особливостей досліджуваних, які є учасниками педагогічної взаємодії та взяли участь в нашому дослідженні.

У системі вищої освіти батьки вже не виконують істотної ролі, тому нас цікавить специфіка конфлікту в системі «викладач – студент».

Педагогічну діяльність можна охарактеризувати як процес *активної взаємодії* між педагогом і студентами, у результаті якого у студентів формуються певні знання і уміння на основі їх власної активності. А педагог створює для активності учнів необхідні умови, спрямовує її, контролює, застосовує для неї потрібні засоби і інформацію. Функція навчання полягає в максимальному пристосуванні знакових і мовленнєвих засобів для формування у людей здатності до навчальної (навчально-професійної) діяльності. Найпростіший варіант навчання полягає в *спілкуванні педагога* (носія професійної діяльності) і *студента*, спрямованого на відтворення діяльності педагога, педагог же кваліфікує (оцінює) діяльність студента як правильну або неправильну [4, 5].

Педагогічне спілкування – специфічна форма спілкування, що має свої особливості і, в той же час, підкоряється загальним психологічним закономірностям, властивим спілкуванню як формі взаємодії людини з іншими людьми. Педагогічне спілкування – сукупність засобів і методів, що забезпечують реалізацію цілей і завдань виховання, навчання, що і визначають характер взаємодії педагога і студента [14].

Взаємодія між людьми поряд з практичною діяльністю є суттєвим чинником розвитку людини. Людські взаємини, у тому числі і в навчальному процесі, повинні будуватися на суб'єкт-суб'єктній основі, коли обидві сторони спілкуються на рівних, як рівноправні учасники процесу спілкування і як особистості. При дотриманні цієї умови встановлюється не тільки міжрольовий контакт "викладач-студент", а й міжособистісний контакт, унаслідок якого і виникає *діалог*, а значить, і найбільша сприйнятливість і відвертість до дій від одного учасника спілкування до іншого. Створюється оптимальна база для позитивних змін в пізнавальній, емоційній, поведінковій сферах кожного з учасників спілкування.

Процес спілкування викладача із студентами може складатися із двох крайніх варіантів: 1) *взаєморозуміння, злагодженість виконання навчальної діяльності*, розвиток здібності прогнозувати поведінку один одного і 2) *розлад, відчуженість, нездатність зрозуміти і передбачати поведінку один одного, прояву конфліктів* [4].

У чому специфіка педагогічного конфлікту?

1. *Соціальна нерівність суб'єктів конфлікту.* У педагогічному конфлікті (педагог – студент) стикаються представники різних соціальних груп, які мають різний статус, як кажуть «різні вагові категорії». Суперечливість їхньої взаємодії часто детермінована різницею життєвого досвіду, культури, виконання різних соціальних ролей. Педагог має розвинену здатність до осмислення ситуації, має більший досвід поведінки в різних життєвих ситуаціях. Студент має порівняно невеликий життєвий досвід, його поведінка є більш імпульсивною, здатність до аналітичної діяльності розвинута слабо. Саме тому педагог має взяти на себе відповідальність за хід конфлікту. Йому необхідно знайти засоби вирішення конфлікту таким чином, щоб допомогти студенту піднятися на новий рівень розвитку.

2. *Складність процесу розвитку вихованця* як одного із суб'єктів конфлікту. Процес розвитку і становлення студентів проходить у постійній боротьбі між прагненнями до самостійності і інфантильністю, між бажанням самоствердження і неадекватними засобами його реалізації. Тому завданням педагога є допомогти студенту отримати перемогу над собою, подолати суперечності, які супроводжує процес зростання і становлення.

3. *Необхідність спільного інтересу* в педагогічному конфлікті. Принципова відмінність цього конфлікту полягає в тому, що в ньому «інтереси педагога, як суб'єкта конфлікту обертаються на інтереси студента. Створюється парадоксальна ситуація – розгортається конфлікт, суб'єкти якого мають спільний інтерес. За рахунок чого це відбувається? Студент, маючи незначний рівень розвитку самосвідомості, живе і діє, виходячи із ситуативного інтересу типу «хочу тут і зараз». Педагог, реалізуючи і займаючи професійну позицію, реалізує інтерес, пов'язаний із розвитком студента, його майбутнім становленням. Позначимо цей інтерес як інтерес розвитку. Ситуативний інтерес студента (хочу поговорити з сусідом по парті, поспілкуватися із сусідом про враження, отримані в нічному клубі, і ін.) часто протистоїть соціокультурній нормі (треба слухати, не можна розмовляти на заняттях, не заважати, вчитися і ін.), бо він не завжди усвідомлює, що дотримання цієї норми і є його інтерес. Тобто, бачимо, що відбувається зіткнення інтересів в полі студента, а не між інтересами педагога і студента. Отже, педагог, який допомагає студенту усвідомити його справжні інтереси, сприяє духовному розвитку вихованця.

4. Специфікою педагогічного конфлікту можна вважати його *публічність*, розгортання, як правило, в присутності інших, що робить їх із свідків учасниками конфліктної взаємодії. Конфлікт набуває виховного сенсу і для них, про що завжди доводиться пам'ятати педагогу.

5. Вихід із педагогічного конфлікту потребує *перемоги обох сторін*. Усяка помилка педагога у вирішенні конфлікту – це й поразка студента, усяка поразка студента – поразка педагога. Тому вихід із конфлікту в педагогічній діяльності може бути лише такий, який забезпечує перемогу обом – педагогу і студенту.

Крім того, специфіка конфлікту типу «викладач – студент» полягає в тому, що студент переважно є самостійним суб'єктом педагогічного процесу, здатний усвідомлено оцінювати зміст і якість пропонуваного йому навчальних послуг. Високий професійний статус викладачів у середовищі навчального закладу, не завжди підтверджується їхнім соціальним благополуччям. Це іноді провокує конфлікти зі студентами із заможних сімей. Причинами конфліктів типу «викладач – студент» є відмінності в їхніх ціннісних орієнтаціях, взаємних очікуваннях, неактовність у спілкуванні, рівень професіоналізму викладача і успішності студентів [5].

ВНЗ відрізняється від школи змістом навчання і виховання, зміною їх форм. Основна функція ВНЗ – формування особистості фахівця. І цій меті має бути підпорядковане спілкування викладачів і студентів. Система педагогічного спілкування в ланці "викладач-студент" якісно відрізняється від шкільного самим фактом їх залученості до спільної професії, а це значною мірою сприяє зняттю вікових бар'єрів, що заважає плідній спільній діяльності.

Вирішальний вплив на поведінку особистості в конфлікті має сама особистість – її потреби, установки, звички, образ мислення, досвід вирішення проблем і моделі поведінки. Розрізняють поняття «конфліктна особа», що припускає підвищену готовність особистості до конфліктів і їх продукування, і «конфліктність особи», що характеризує рису вдачі або їх комплекс як інтеграційну особистісну властивість, що відрізняється частотою виникнення конфліктів і залученістю до них людини.

Конфліктність особистості визначається комплексною дією чинників: як *психологічних* (особливостей темпераменту, рівня агресивності, психологічної стійкості і саморегуляції, актуального емоційного стану, соціально-психологічних установок і цінностей, відношення до опонента, компетентності в спілкуванні і ін.), так і *соціальних* (особливостей умов життя і діяльності, середовища і соціального оточення, загального рівня культури і ін.) [3, 7]. У нашому дослідженні нас цікавлять саме *особистісні передумови* поведінки людини в ситуаціях педагогічної взаємодії.

Дослідження *вікових особливостей* прояву конфліктної поведінки потребує розгляду вікових психологічних особливостей учасників педагогічної взаємодії у вузі – психологічних особливостей юнацького віку, на який припадає період навчання у вузі (студентський вік) та період ранньої і середньої дорослості в житті людини (період зрілості), психологічні характеристики якого нас цікавлять відносно

педагогів ВНЗ. Оскільки педагогічний конфлікт відбувається в середній школі, то для порівняння особливостей поведінки в конфлікті різних вікових груп молоді з особливостями поведінки в конфлікті викладачів, ми звернулися до розгляду вікових особливостей старшокласників – учнів 9-10 класів, вікова група яких складає молодь 15-16 років, коли підлітковий віковий період межує з раннім юнацьким.

Підлітковий та ранній юнацький періоди в житті людини – це загострення кризи відносин дорослих і дітей, який виявляється, враховуючи соціальну ситуацію розвитку, на таких полях взаємодії, як "дитина-дитина" і "дитина-дорослий". У ролі дорослих виступають вчителі і батьки, з якими найчастіше виникають конфлікти.

Є три види психологічних детермінант підліткової конфліктності:

- детермінанти, пов'язані з психофізіологічними особливостями розвитку (перенесені травми мозку або інфекції, спадкові хвороби, відставання розумового розвитку, особливості нервової системи, зокрема, процесів збудження і гальмування);
- власне психологічні детермінанти – особливості особистості (статеві особливості, ситуація внутрішньосімейного розвитку, рівень самооцінки, акцентуація характеру);
- соціальні детермінанти – чинники мікро- і макросередовища, які включають соціальний досвід підлітка: соціальну некомпетентність (недостатній рівень способів соціального реагування), педагогічний менеджмент і, можливо, тип навчального закладу.

Психологічні детермінанти в різній мірі обумовлюють підліткову та юнацьку конфліктність [1; 7; 13].

Юність – це для більшості молодих людей *студентська пора*. Термін "студент" латинського походження, у перекладі означає той, що старанно працює, займається, тобто оволодіває знаннями. Студент – це особистість віком 17-18 – 21-22 років – це період життя людини, найбільш активного етичного і естетичного, становлення і стабілізації характеру і, що особливо важливо, оволодіння повним комплексом соціальних ролей дорослої людини: цивільних, професійно-трудова і ін. З цим періодом пов'язаний початок "економічної активності", під якою демографи розуміють включення людини в самостійну виробничу діяльність, початок трудової біографії і створення власної сім'ї. Перетворення мотивації, всієї системи ціннісних орієнтацій, з одного боку, інтенсивне формування спеціальних здібностей у зв'язку з професіоналізацією – з іншою, виділяють цей вік як центральний період становлення характеру і інтелекту. У цей період спостерігається найбільша пластичність і переключення у формуванні складних психомоторних і інших навичок. Динаміка збудження і гальмування зростає. Оптимального рівня розвитку досягають всі основні функції організму. Разом з тим фахівці в області вікової психології і фізіології відзначають, що здібність людини до свідомої регуляції своєї поведінки в 17-19 років розвинена ще не повною мірою [1; 4; 13].

Студентський вік, на думку Б.Г.Ананьєва, є сенситивним періодом для розвитку основних соціогенних потенцій людини. Вища освіта значно впливає на психіку людини, розвиток її особистості. За час навчання у ВНЗ, за наявності сприятливих умов, у студентів відбувається розвиток всіх рівнів психіки. Вони визначають спрямованість розуму людини, тобто формують склад мислення, який характеризує професійну спрямованість особистості [1].

Значне місце в молодості займає спілкування. Навчальна діяльність проходить в групі, в середовищі однокурсників. У зв'язку з цим фахівці звертають увагу на важливість *мотиву афіліації*. Під цим мотивом прийнято розуміти прагнення людини до вступу у спілкування з членами свого оточення, прагнення до створення, збереження і відновлення позитивних емоційних взаємовідносин з іншими людьми [1, 13].

Внаслідок набуття нового соціального статусу (студента вищого навчального закладу) формується почуття відповідальності за свою поведінку, навчання і громадську роботу. Вступивши до вищого навчального закладу, обравши шлях самостійного життя, молоді люди переймаються питаннями майбутнього. Надії переважно оптимістичні, але багато залежить від того, наскільки вдало обрана професія [1; 4].

Зрілість – найтриваліший для більшості людей період життя. У зрілості головними сторонами життя зазвичай є професійна діяльність і сімейні відносини. Але соціальна ситуація розвитку істотно змінюється: якщо в *молодості* вона включала оволодіння вибраною професією і вибір супутника життя, тобто була *ситуацією організації*, то в *зрілості* це *ситуація реалізації себе*, повного розкриття свого потенціалу в професійній діяльності і різних видах відносин.

Найважливішою особливістю зрілості є усвідомлення *відповідальності* за зміст свого життя перед самим собою і перед іншими людьми. Центральним віковим новоутворенням цього періоду можна вважати *продуктивність*: професійну продуктивність і внесок у розвиток майбутнього покоління [1; 4].

Педагогічна праця викладача вищого навчального закладу є особливою формою висококваліфікованої розумової діяльності творчого характеру. Вона спрямована на навчання, виховання і розвиток студентів,

формування у них професійних знань, умінь та навичок, виховання активної життєвої позиції. Нині в Україні навчальний процес у вищих навчальних закладах забезпечують понад 90,5 тисяч викладачів [14].

Однією з особливостей педагогічної діяльності є її динамічність, яка зумовлена тим, що об'єкт педагогічного впливу (студент) постійно розвивається, змінюється. Завдання викладача полягає, насамперед, у вчасному виявленні цих змін і відповідному реагуванні на них. Педагогічна діяльність передбачає безпосередні контакти зі студентами. У процес такого спілкування викладач впливає на них не лише своїми знаннями, а й емоційно-вольовими якостями, світоглядом тощо.

Для ефективного виконання педагогічної діяльності сучасному педагогу важливо усвідомлювати основні компоненти психолого-педагогічної структури своєї діяльності, а також педагогічні дії, професійно-важливі вміння та психологічні якості, необхідні для її реалізації [4].

Наше емпіричне дослідження й було спрямовано на з'ясування вікових особливостей вибору стилів поведінки учасників педагогічного конфлікту, а також особистісних характеристик, які супроводжують і, можливо, обумовлюють, певну поведінку людини в цих ситуаціях.

У дослідженні взяли участь: старшокласники (15–16 років) СШ № 86 м. Дніпропетровська, загальна кількість – 20, серед них: 17 – дівчат і 3 – хлопці; студенти (20–22 роки) ДНУ, загальна кількість – 20, серед них: 17 – дівчат і 3 – хлопця; досліджувані зрілого віку (37–49 років), викладачі факультету психології та факультету географії ДНУ м. Дніпропетровська, загальна кількість – 20, серед них: 15 – жінок і 5 – чоловіків.

Для досягнення поставленої мети та проведення дослідження ми обрали такі методики: методика визначення стилів поведінки в конфліктній ситуації К.Томаса; особистісний опитувальник визначення темпераменту В.М.Русалова; методика оцінки агресивності у відносинах А.Ассінгера; методика діагностики оцінки самоконтролю в спілкуванні М.Снайдера.

Емпіричне дослідження дозволило нам зробити такі висновки:

Стилі поведінки в конфліктних ситуаціях, у тому числі педагогічних, за ступенем значущості та пріоритетом вибору в підлітковому та ранньому юнацькому віці (у старшокласників віком 15-16 років) розподілилися таким чином: суперництво, компроміс, уникання, співпраця, пристосування. Отже, найбільш конфліктною в ситуаціях педагогічного конфлікту виявиться поведінка старшокласників, оскільки в їх поведінці переважає суперництво і повністю відсутнє пристосування. Поведінка в конфліктних ситуаціях, зумовлена певними особистісними характеристиками, а саме такими властивостями темпераменту, які переважають у старшокласників віком 15-16 років: пластичність і соціальна ергічність, темп, соціальна емоційність, що характеризує цю групу досліджуваних як таку, яка прагне до різних видів діяльності, лідерства, різноманітності, з високим темпом перебігу всіх психічних процесів, рухливістю, мінливістю настроїв та видів діяльності, а також надзвичайною емоційною чутливістю в комунікативній сфері, особливою чутливістю до невдач в спілкуванні та оцінок з боку оточуючих людей та високою реактивністю у взаємодії, обираючи навіть недостатньо ефективні засоби соціальної взаємодії. Для цієї вікової групи також властивими виявилися помірний рівень прояву агресивності з незначним проявом надмірної агресивності у відносинах, а також середній рівень комунікативного контролю з тенденцією до зниженого.

Стилі поведінки в конфліктних ситуаціях, у тому числі педагогічних, за ступенем значущості та пріоритетом вибору в студентському віці (20-22 роки) розподілилися таким чином: компроміс, співпраця, пристосування, суперництво, уникання. Отже, найбільше налаштованими на взаємодію виявилися студенти, оскільки на перших позиціях в їхній поведінці переважають компроміс, співпраця і пристосування. Ці стилі поведінки, на наш погляд, найбільше сприятимуть безконфліктній педагогічній взаємодії, які, напевно, обумовлені особистісними характеристиками, серед яких найбільш вираженими виявилися такі властивості, як соціальна ергічність, соціальний темп, дещо нижчий, ніж у старшокласників – загальний психічний темп, але вищий, ніж у викладачів. Дещо нижчим, ніж у старшокласників, але вищим, ніж у викладачів, у студентів є показник пластичності. Тому студентській молоді найбільше притаманні прагнення до соціальних видів діяльності, спрямованість на соціальні контакти, гнучкість та швидка орієнтація в комунікативній сфері, що є сприятливими характеристиками для успішної безконфліктної взаємодії. Для студентської молоді притаманними виявилися найнижчий показник агресивності у відносинах порівняно із старшокласниками та викладачами ВНЗ, а також середній показник комунікативного контролю, але найвищий із всіх вікових груп.

Стилі поведінки в конфліктних ситуаціях, у тому числі педагогічних, за ступенем значущості та пріоритетом вибору в зрілому віці (у педагогів ВНЗ 37-49 років) розподілилися таким чином: компроміс, уникання, суперництво, співпраця, пристосування. Переважно безконфліктною в педагогічних ситуаціях також буде поведінка викладачів, оскільки в їхній поведінці найвищими, порівняно з іншими віковими групами, є стилі компромісу і уникання, а також налаштованість на співпрацю, прояв суперництва є найнижчим з усіх вікових груп, а також існує тенденція до пристосування, на яке хоч і налаштована

дещо менша кількість викладачів, ніж студентської молоді, і на яке повністю не налаштовані старшокласники 9-10 класів у віці 15-16 років. Із особистісних характеристик, які притаманні цій віковій групі і, напевно, обумовлюють поведінку в ситуаціях педагогічної взаємодії, є такі, як емоційність, соціальна ергічність та соціальна емоційність, що також свідчить про їх спрямованість на види діяльності, пов'язані з соціальними контактами, гнучкість в комунікативній сфері, емоційне реагування в різних видах діяльності та взаємодії загалом. Значно нижчими для викладачів, порівняно з старшокласниками та студентами, є показники соціальної пластичності, ергічності, пластичності, темпу, що свідчить про значно меншу залученість у різні види діяльності, нижчий рівень рухової активності та нижчий темп всіх психічних функцій і процесів, що суттєво відрізняє представників цієї вікової групи та може стати умовою виникнення конфліктних тенденцій у процесі їх взаємодії, у тому числі педагогічної, як із старшокласниками, так і з студентами.

Отже, найбільшого порозуміння і безконфліктної педагогічної взаємодії досягнуть між собою студенти і викладачі ВНЗ, більш конфліктною може виявитися педагогічна взаємодія між старшокласниками і викладачами. Це, на наш погляд, зумовлено психологічним закономірностям вікового розвитку та особливостям провідної діяльності на певному віковому етапі життя кожної обраної нами групи досліджуваних. Отримані результати повністю підтвердили нашу гіпотезу про те, що особливості поведінки людини в конфліктній ситуації в різні вікові періоди мають певні особливості. А також те, що існують вікові особливості та особистісні передумови поведінки людини в конфліктних ситуаціях, які, на наш погляд, будуть типовими також і в ситуаціях педагогічної взаємодії та конфлікту.

Також ми розглянули прийоми і засоби організації оптимальної педагогічної взаємодії. Встановленню оптимальної педагогічної взаємодії на заняттях допомагає використання педагогами ВНЗ певних комунікативних прийомів.

- Прийоми профілактики і зняття блокуючих комунікативних афектів (комунікативної загальмованості, незручності, пригніченості, скутості, невпевненості в спілкуванні).
- Прийоми надання комунікативної підтримки в процесі спілкування.
- Прийоми ініціації зустрічної навчально-пізнавальної активності студентів.

Засоби, які підвищують ефективність педагогічних впливів:

- *«приспосовування»* – система прийомів (їх до 160 видів – мімічних, мовленнєвих, психологічних): схвалення, порада, незадоволення, натяк, прохання, осуд, гумор, наказ, глузування, довіра, побажання і ін.;
- *«пристройка або підстройка»* – пристосування свого тіла, своїх інтонацій, стиля спілкування до іншої людини для того, щоб потім її поведінка відповідала цілям педагога;
- *підвищення голосу* на початку фрази порівняно з попередньою; зміна засобів мовленнєвого впливу: перехід від складного до більш простого, від простого – до більш складного, рельєфне виділення окремих фраз і ін.

У разі імпровізації (в разі виникнення непередбачуваних ситуацій) можливі різноманітні види поведінки:

- 1) *природна* – плідні імпровізаційні дії не викликають у педагога будь-яких психологічних або емоційних утруднень;
- 2) *напружено-перетворююча* – мобілізація всіх сил та ресурсів організму людини на подолання труднощів, які виникли;
- 3) *навмисно ухильна* – свідоме ухилення педагога від вирішення несподіваних педагогічних ситуацій («не побачити»);
- 4) *невимушено загальмована* – розгубленість педагога і загальмованість його дій;
- 5) *емоційний зрив* – педагог діє безсистемно, чим лише поглиблює конфлікт, який виник, через невміння керувати своїми емоціями або їх приховувати;
- 6) *неадекватна поведінка* – педагог приховує свої почуття, але не здатний до педагогічно доцільних дій.

Отже, педагогічне спілкування у вищій школі передбачає врахування всієї його специфіки, що, в свою чергу, сприяє оптимізації навчально-виховного процесу. Отримані результати емпіричного дослідження є цікавими та корисними для педагогів, оскільки можуть бути використані в ситуаціях педагогічної взаємодії для запобігання та врегулювання конфліктів в педагогічному процесі. Також результати нашого дослідження є актуальними в інших ситуаціях повсякденного життя, наприклад, в організаціях на виробництві, в сімейному житті, тобто, в усіх ситуаціях, де відбувається взаємодія людей в будь-який соціальних групах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ананьев Б.Г. Избранные психологические труды: В 2 т. - Т. 1. – М.: Педагогика, 1980. – 232 с.
2. Анцупов А.Я. Конфликтология: Учебник/ Анцупов А.Я., Шипилов А.И. – М.: ЮНИТИ, 1999. – 288 с.
3. Богданов Е.Н. Психология личности в конфликте: Учеб. пособ. / Е.Н.Богданов, В.Г.Зазыкин. – 2-е изд. – СПб. и др.: ПИТЕР, 2004. – 221 с.
4. Буланова-Топоркова М.В. Педагогика и психология высшей школы: Учеб. Пособ./ Буланова-Топоркова М.В. – Ростов н/Д.: Феникс, 2002. – 544 с.
5. Волкова Н.П. Професійно-педагогічна комунікація: Навч. посіб./ Волкова Н.П. – К.: Академія, 2006. – 256 с.
6. Гордин А.Ю. Формирование отношений педагогов и учащихся в современной школе/ Гордин А.Ю. – М.: Педагогика, 1977. – 241 с.
7. Гришина Н.В. К вопросу о предрасположенности к конфликтному поведению/ Н.В. Гришина // Психические состояния / Под ред. А.А.Крылова и др. – Л.: Лениздат, 1982. – С. 46-58.
8. Гришина Н.В. Психология конфликта / Н.В.Гришина. – СПб.: Питер, 2002. – 464 с.
9. Драгунова Т.В. Проблема конфликта в подростковом возрасте/ Т.В. Драгунова // Вопросы психологи. - 1972. – № 2. – С. 42-53.
10. Дьяченко М.И. Психология высшей школы: особенности деятельности студентов и преподавателей/ Дьяченко М.И., Кандыбович Л.А. – Минск: Изд-во БГУ, 1978. – 285 с.
11. Ковалева В. Студент и преподаватель глазами друг друга/ В. Ковалева // Высшее образование в России. – 1996. – № 3. – С. 57-71.
12. Лисовский В.Т. Личность студента/ Лисовский В.Т., Дмитриев А.В. – Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1974. – 173 с.
13. Смирнов С.Д. Педагогика и психология высшего образования: от деятельности к личности: Учеб. пособие для слушателей фак-тов и ин-тов повышения квалификации преподавателей вузов и аспирантов/ Смирнов С.Д. – М.: Аспект Пресс, 1995. – 271 с.
14. Фіцула М.М. Педагогіка вищої школи/ Фіцула М.М. – К.: Академія, 2005. – 352 с.

УДК 159.964.21:331.109

ВПЛИВ ІНДИВІДУАЛЬНО-ТИПОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПЕРСОНАЛУ НА СТРАТЕГІЇ ПОВЕДІНКИ В КОНФЛІКТНИХ СИТУАЦІЯХ

Ішук О.В., викладач

Запорізький національний університет

Однією з важливих умов підвищення ефективності діяльності підприємств є психологічна підготовка їх персоналу до роботи в складних конфліктних ситуаціях та в умовах соціально-економічних змін. Саме тому ми пропонуємо розглянути питання впливу індивідуально – типологічних особливостей персоналу на стратегії поведінки в конфліктних ситуаціях в умовах економічної кризи, що є, на наш погляд, актуальним завданням для роботи організаційних психологів.

Ключові слова: конфлікт, індивідуально-типологічні особливості, компроміс, сензитивність, стратегії поведінки, особистість, конфліктність, гендер, пристосування, уникання, співробітництво.

Ишук О.В. ВЛИЯНИЕ ИНДИВИДУАЛЬНО-ТИПОЛОГИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ ПЕРСОНАЛА НА СТРАТЕГИИ ПОВЕДЕНИЯ В КОНФЛИКТНЫХ СИТУАЦИЯХ / Запорожский национальный университет, Украина

Одним из важных условий повышения эффективности деятельности предприятий является психологическая подготовка их персонала к работе в сложных конфликтных ситуациях и в условиях социально-экономических изменений. Именно поэтому мы предлагаем рассмотреть вопрос влияния